

„Író lettem, tehát agitátor”

Berkesi András első két regényének kontextusához¹

Az „érzések tisztulása”

Berkesi András első regényei – az 1958 legelején megjelent *Októberi vihar*² és folytatása, az egy évvel később publikált *Vihar után*³ – jól példázzák a pozícióját megszilárdítani igyekvő Kádár-kormány azon kezdeti törekvését, amely a forradalom leverését követő megtorlásokkal egyidejűleg a lakosság ideológiai indoktrinációjára irányult. Az 1956 októbere óta eltelt rövid időszak rendszerhű elbeszélésére azonban nem lett volna lehetőség a tények tendenciózus elferdítése, egy alternatív közelmúlt-koncepció megteremtése nélkül, amelyben a propaganda „hagyományos” eszközei (elsősorban a sajtó és a különböző pártkiadványok) mellett kiemelt szerep hárult a fikciós irodalomra is.⁴

Az *Októberi vihar* az első, de messze nem az utolsó olyan magyar regény, amely az „ellenforradalom” napjait – egészen pontosan az október 25-étől november 4-éig tartó bő egy hetet – az MSZMP korai narratívájának szellemében jeleníti meg. (A *Vihar után* cselekményideje pedig november 4-étől a következő év tavaszáig tart.)⁵ Meglátásom szerint a korai Berkési-regények legfőbb tétje nem annyira a megtörtént események rendszerpárti „újrajátszása” és a bűnösök kijelölése – hiszen erre a korabeli tömegmédiá már ekkor is sokkal hatásosabb eszközökkel rendelkezett –, mint inkább a felkelés leveréséért és „a béke helyreállításáért” küzdő szereplőkkel való érzelmi azonosulás elérése vagy kikényszerítése az olvasókból. Az *Októberi vihar* és a *Vihar után* leglényegesebb mozzanatai nem a megjelenítés, hanem az értelmezés síkján keresendők: valójában nem az a fontos, hogy a narrátor éppen milyen eseménysorokat ábrázol, hanem hogy milyen módon viszonyulnak hozzájuk az általa mozgatott figurák. Berkési 1956-reprezentációinak „hozzáadott értékét” a hatalom szempontjából

¹ A dolgozat az *Adalékok Berkesi András „írói” pályakezdéséhez* című tanulmány átdolgozott, jelentősen bővített változata. (Megjelent: *Műfordítás és más extrém sportok. Írások Kappanyos András 60. születésnapjára*, szerk. FÖLDES Györgyi – MAJOR Ágnes – SZÉNÁSI Zoltán, Reciti, Budapest, 2022, 159–165.)

² Első megjelenés: BERKESI András, *Októberi vihar*, Zrínyi, Budapest, 1958.

³ Első megjelenés: BERKESI András, *Vihar után*, Zrínyi, Budapest, 1959. A dolgozatban a Magvetőnél megjelent, a két regényt egy kötetben közlő kiadásra hivatkozom: BERKESI András, *Októberi vihar. Vihar után*, Magvető, Budapest, 1970.

⁴ Vö. ANGYALOSI Gergely, *Az „ellenforradalom” képei*, *Alföld* 2007/3., 56–61.

⁵ A *Vihar után* kéziratban fennmaradt színopszisa szerint a második rész zárójelenete az 1957. május 1-i felvonulás lett volna, a konszolidáció sikerességét és a Kádár-kormány népszerűségét bizonyítandó. (*Októberi vihar, II. kötet: Vázlat = PIM Kézirattár*, Berkesi András-hagyaték, V. 5580/87/26.) Az eredeti elképzelés végül nem valósult meg, a történet Török László tárgyalási jelenetével, pontosan meg nem határozott, de májusnál egyértelműen korábbi időpontban zárul.

az jelenthette, hogy a közelmúlt⁶ történéseihez fűződő „helyes” és „helytelen” érzelmi viszonyulások tárházát mutatták fel a korabeli olvasóknak – ehhez a szférához pedig a propaganda egyéb műfajainak eleve nem volt hozzáférése. Jól érzékelteti az *Októberi vihar* kapcsolatos várakozások jellegét az első kiadás Kerék Antal által írt fülszövegének egy mondata: „Érdemes elolvasni [a regényt], tisztul a fej és tisztulnak az érzések általa.” Berkesi egy 1961-es interjújában hasonlóképp nyilatkozik irodalmi törekvései céljáról és remélt hasznáról:

Az embereket meggyőzték a tényeink, a forgácsolóban és az öntödében. Értelmük elindította őket, vissza a szocializmushoz. Valami azonban az előre tartó gondolataik mögött elmaradt. A szívük. Meg kellett nyernem az érzelmeiket is. Éreztem, ehhez az érvelés élőszóban, kevés. Szükség volt valamire, ami hat az érzelmekre, azokat is megragadja, sőt magával ragadja és elviszi újra a szocializmushoz.⁷

Az „érzések tisztulása” és az „érzelmek megragadása” jegyében Berkesi regényei különböző viszonyulásmódok által fémjelzett típusszereplőket vonultatnak fel, akikhez minden esetben hangsúlyosan pozitív vagy negatív értéktársítások kapcsolódnak. Ez nem jelenti azt, hogy a pozitív szereplőknek egyáltalán ne lennének negatív tulajdonságaik, hiszen a regények éppen arról szólnak, hogy a forradalom álcájában fellépő ellenforradalom hosszabb vagy rövidebb ideig még a legbecsületesebb fiatalokat is képes volt rossz útra téríteni. A narrátor azonban minden szereplő esetében értékeli a negatívumok és (ha vannak ilyenek) a pozitívumok arányát, és végül az összes regényalakról egyértelműen megállapíthatóvá teszi, hogy a „tisztességes emberek”, az „ellenforradalmárok”, avagy a „megtévesztettek” közé sorolandó-e. A regények elsődleges célja tehát – véleményem szerint – az 1956 októbere óta történetekhez való „helyes” viszonyulási mód bemutatása, ezzel összefüggésben pedig a felvázolt identitásminták egyértelmű kategorizációja. Egyszerűbben fogalmazva: a regények jól érzékelhetően elfogult, de saját bizonyosságában megkérdőjelezhetetlen elbeszélője implicit módon, elkötelezettsége folyamatos demonstrálásával az olvasó tudtára adja, hogy milyen gondolatokat és milyen érzéseket kell belőle kiváltaniuk a színre vitt eseményeknek, szereplőknek.

Míndez nemcsak a rendszer számára bírt nagy jelentőséggel, hanem személyesen Berkesi András számára is, aki írói identitásának fedezetét részben saját 1956-os szerepvállalásában jelölte meg. A sajtóvisszhang tanúsága szerint már az *Októberi vihar* megjelenésekor köztudomású volt, hogy a könyv szerzője fegyverrel harcolt az ÁVH oldalán 1956 októberében,⁸ kvázi személyes legitimációt adva ezzel a műben leírtaknak. Feltűnő vonása mindkét Berkesi-regénynek – persze nem függetlenül

⁶ Sőt, inkább a jelen: hiszen az *Októberi vihar* publikálásakor alig több, mint egy év telt el a regényben tárgyalt eseményekhez képest.

⁷ SIMON Gy. Ferenc, *Író, aki minden nap válaszol*, Magyar Ifjúság 1961. július 26., 6.

⁸ Szécsi Lajos például az *Októberi vihar*ról szóló recenziójában (Berkesi életrajzának rövid ismertetésekor) megemlíti, hogy az író „[a]ktívan harcol az ellenforradalom ellen.” Szécsi Lajos, *Októberi vihar*. Berkesi András regénye, Élet és Irodalom 1958. április 4., 9.

a Kádár-kormány korabeli nyilvános kommunikációjától –, hogy komoly erőfeszítéseket tesznek a hivatalosan 1956. november 7-én feloszlott, a forradalom leverésében mégis komoly szerepet játszó⁹ Államvédelmi Hatóság tisztjeinek empatikus ábrázolására, illetve az országszerte uralkodó karhatalomellenes hangulat bagatellizálására. Az „államvédelmisták” a fent említett, regénybeli viszonyulási módok közül egyértelműen a pozitív póluson található: ők azok, akik – dacolva az ellenük indított, hazug lejárató propagandával – vállalják, hogy megvédik hazájukat az „ellenforradalmi” fenyegetéstől, még azon az áron is, hogy a felheccelt lakosság igazságtalanul bántalmazza a szervezet tagjait. A régivel sok tekintetben folytonos új karhatalom¹⁰ iránti bizalom növelése kulcskérdés volt mind a Kádár-kormány önlegitimációja, mind a saját múltját az „államvédelmi krimi”¹¹ újdonsült műfajának segítségével tisztára mosni igyekvő Berkesi András számára. Dolgozatomban Berkesi sajátos „államvédelmista írói” identitásának és első regényei empatikus ávós-ábrázolásainak az összefüggéseit, az írói indulás életrajzi hátterét és lehetséges motivációit vizsgálom.

A származás problémája

Annak rekonstruálásában, hogy melyek voltak Berkesi András önreprezentációjának legfontosabb összetevői írói pályakezdése idején, a művek mellett egyrészt szerzőjük sajtóbeli jelenléte és megítélése, másrészt a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékban fennmaradt dokumentumok lehetnek a segítségünkre. Ez utóbbiak közül különösen fontosnak tartom a hatvanas évek elején, különböző alkalmakból írt rövid önéletrajzokat, amelyek rávilágítanak, hogy Berkesi az életének mely mozzanatait hangsúlyozta, és melyeket igyekezett homályban tartani írói imázsának megalkotása során. Takács Tibor hasonló módszert alkalmazott Harangozó Szilveszter ÁVH-tiszt önéletrajzainak elemzésekor, megállapítva, hogy a korszak önéletrajzai – mint sajátos „beszédaktusok” – elsősorban a befogadó közeg (tehát a dokumentumot kézhez kapó hivatalos szerv) elvárásaihoz igazított közlések értelmezhetők, az általuk kirajzolt életútbeszélés pedig jelentős mértékben az uralkodó társadalmi ideál attribútumai mentén jön létre.¹² Az alábbiakban a hagyatékban fennmaradt, hatvanas évek eleji Berkesi András-önéletrajzok által láttatni kívánt Berkesi András-képet állítom párhuzamba az ugyancsak ekkortájt keletkezett regényekben megjelenített identitásmintákkal, valamint a szerző sajtóbeli (ön)reprezentációjával.

⁹ Erről bővebben lásd: TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián, *Elbocsátott légió? A BM állambiztonsági testületének személyi állománya 1956–1963*, Rendészeti Szemle 2006/10., 5–33, különösen 7–14.; illetve PINTÉR Tamás, *A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság = Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*, szerk. GYARMATI György, Történeti Hivatal, Budapest, 2000, 211–237.

¹⁰ Vö. TABAJDI–UNGVÁRY, *I. m.*, 26.

¹¹ Vö. KAPPANYOS András, *Maci Laci és az Angyal = „Lelkünkre így ül ez a kor”. Magyar irodalom és kultúra az elképzelt és a megvalósult szocializmusok korában*, szerk. REICHERT Gábor – SZÉNÁSI Zoltán, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, Tatabánya, 2022, 129–130.

¹² TAKÁCS Tibor, *Az ávós mint szöveg. Harangozó Szilveszter = Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*, szerk. BÓDY Zsombor – HORVÁTH Sándor – VALUCH Tibor, Argumentum, Budapest, 2010, 79.

Egy 1960. április 8-ára datált önéletrajzában Berkesi így mutatja be származási körülményeit: „Budapesten születtem 1919. november 30-án. Szüleim munkások voltak. Magam is a felszabadulás előtt hosszú évekig textilgyári munkásként dolgoztam”.¹³ Egy pár hónappal későbbi – a lapon olvasható, idegen kéztől, feltehetően Berkesi titkárától származó feljegyzés szerint egy irodalmi lexikon szerkesztőinek felkérésére, augusztus 5-én írt – dokumentum ekképp bővíti a fenti információkat: „Gyermekkorom és ifjúságom – éppen úgy, mint a többi munkásgyermeké – nehéz és küzdelmes volt. Még nem voltam 15 éves, amikor az egyik óbudai textilgyár munkása lettem.”¹⁴ Egy 1961 májusára keltezett – egy bulgáriai utazás alkalmából a fogadó fél számára írt – önéletrajz kombinálja a fenti két változatot: „Budapest egyik munkáskerületében, Óbudán születtem, 1919. novemberében és ott éltem a munkások között 30 évig. Gyermekkorom, ifjúságom – éppen úgy, mint a többi munkásgyermeké – nehéz és küzdelmes volt. Még nem voltam 15 éves, amikor a közeli textilgyár munkása lettem.”¹⁵ A munkásszármazás érdemként való feltüntetése, akárcsak az ötvenes évek elején, egy évtizeddel később is magától értetődött egy ilyen jellegű dokumentumban. Takács Tibor gondolatmenetét követve mindennek közlésében nem az volt a fontos, hogy a befogadó számára kiderüljön, Berkesi valóban munkásszármazású-e vagy sem – egyébként e téren nem teljesen egyértelmű a helyzet: egy jóval későbbi, 1986-ban írt önéletrajza pizkozatában az író megemlíti, hogy édesapja egy időben altiszt volt a Pénzügyminisztériumban¹⁶ –, hanem az, „hogyan ezt az identitáskategóriát milyen jelentéssel ruházza fel.”¹⁷ Abban a közegben, amelyhez Berkesi András ekkor a szavait intézi, a munkásszármazás értéket képvisel, a polgári, gazdag paraszti, arisztokrata stb. származás pedig gyanút kelt. Ez a szemléletmód az *Októberi vihar* és a *Vihar után* karakterábrázolását is – már-már parodisztikus módon – meghatározza.

Azon, persze, nem sok csodálnivalót találhatunk, hogy a két központi szereplő, Bruckner Erzsébet és Török László munkás- illetve parasztszármazású (Erzsébet édesapja tizenkilences párttag, aki még 1957-ben is balról opponálja az új kormány intézkedéseit; Lászlót pedig ugyancsak Brucknerék nevelték egészen fiatalkorától kezdve, a fiú azonban faluról érkezett a Józsefvárosban élő munkáscsaláddhoz). Ennél lényegesebb, hogy a narrátor a jellemábrázolás részeként kezeli egy-egy szereplő családi hátterét, vagyis már eleve ellenszenves figuraként látta azt, aki nem teljesen „makulátlan” a származását illetően. Az ellenforradalom előkészítésében amerikai megbízói parancsára szerepet vállaló Csatai Károlyról például már első feltűnésekor megkapjuk az implicit narrátori ítéletet:

A Finomműszerek Gyárának dolgozói most biztosan nem ismernének rá. A csendes, udvarias raktárosból egyik napról a másikra céltudatos, energikus „forradalmi”

¹³ *Életrajz, gépirat*, 1960. április 8. = PIM Kézirattár, V. 5580/86/1.

¹⁴ *Életrajz, gépirat*, 1960. augusztus 5. = PIM Kézirattár, V. 5580/86/2.

¹⁵ *Életrajz, gépirat*, 1961. május = PIM Kézirattár, V. 5580/86/4.

¹⁶ *Életrajz, kézirat*, [1986. február 6. után] = PIM Kézirattár, V. 5580/67/34. mell.

¹⁷ TAKÁCS, *Az ávós mint szöveg*, 79.

vezető lett, aki határozottan utasít, magyaráz, agitál, verekszik, ordít, mikor mire van szükség. A régi volt. Újból a Cegléd környéki földesúr, a parasztokat becsapó ellenzéki képviselő, a nagy taktikus, aki mindig tudja, mikor kell hangot váltani.¹⁸

A narrátor innentől kezdve – minden további magyarázat nélkül – időnként „a földesúr”-ként hivatkozik Csatayra, holott még a regény alternatív valóságában sem merül fel annak a lehetősége, hogy bármit is visszakapjon elvesztett birtokaiból. Földesúri mivolta nem aktuális társadalmi státuszát, hanem személyisége lényegét határozza meg. Berkesinél a nem megfelelő családi származás determinálja a negatív szereplők jellemrajzát,¹⁹ így a fentihez hasonló néhány mondatos, az elbeszélői elfogultságot a legkevésbé sem palástoló, indulatos jellemzések minden esetben kijelölik az olvasó által felveendő nézőpontot. Még egy példa erre a *Vihar után*ból:

Süveges gyűlölte a kommunistákat. Ennek oka az volt, hogy apját, vitéz Süveges Ignácot negyvenötben felakasztották, mert az öreg Süveges, mint tartalékos őrmester, „hadakozott” Ukrajnában a polgári lakosság ellen. Több falut felgyújtott, három partizánt pedig saját kezűleg lött agyon. Mindezekért a fiú elvesztette a hatvan holdjukat. Mert Süveges birtokos paraszt volt.²⁰

A hivatalos párt narratíva korai – az 1956. december 5-én született párthatározat²¹ értelmében kidolgozott – változata az „ellenforradalmat” az 1945 előtti időszak fasiszta erőinek tudatosan, külföldi támogatással előkészített visszatéréseként jelenítette meg.²² A Berkesi-regények diegetikus világa az ebből következő – az „ellenforradalom” és a „forradalom” elvont fogalmainak nevében időről időre új alakban fellépő erők történelmi harcán alapuló²³ – leegyszerűsített társadalom- és történelemképet gondolja tovább. Mivel eszerint az 1956-os „ellenforradalom” fasiszta restaurációs kísérletnek tekinthető, hazai megszervezői kivétel nélkül a Horthy-korszak uralkodó osztályaiból kerültek ki – az eseményekbe belesodródó, alapvetően jó szándékú fiatalok pedig az ő összeesküvésüknek estek áldozatul.

Ugyanebből a logikából következik, hogy az „ellenforradalommal” szembeni küzdelem letéteményeseiként feltüntetett ávosok magától értetődő módon a „forradalmi osztályok” képviselői. Bárdi százados például így beszél családi gyökereiről: „Az én anyám szövönő. [...] Öregedő asszony. Talán az idén már nyugdíjba megy. Hat gyermeket nevelt fel. Egyedül. [...] Tudja, az én édesanyámnak nagyon kéréses

¹⁸ BERKESI, *Októberi vihar*, 27–28.

¹⁹ Vö. MADARÁSZ Imre, *Lektűr mint propaganda. A kádárizmus énképe és ellenségképe Berkesi András regényeiben = Uő., Századok, könyvek, lapok. Magyar és világirodalmi tanulmányok*, Hungarovox, Budapest, 1999, 119.

²⁰ BERKESI, *Vihar után*, 549.

²¹ Vö. TAKÁCS Tibor, *Államvédelmi helyzetértékelés 1956 decemberében*, *Betekintő* 2007/2., 1–13.

²² APOR Péter, *A hitelesség fabrikálása. Az 1919 és 1956 közti történelmi folytonosság megformálása*, *Aetas* 2010/3., 78.

²³ Uő., 87.

a keze, olyan kérge, hogy kesztyűt sem kell hordania.”²⁴ Akárcsak a problémás származás, úgy a „megfelelő” felmenők is lényegesek egy-egy alak narrátori megítélésékor. Az ellenforradalmi eseményekbe tévedésből belesodródó László mentiségére ügyvédje döntő érvként hozza fel a második regény végén: „Török László forradalmi családból származik, magával hozta apjának lázadó természetét.”²⁵ Az eddigieket összegezve megállapítható, hogy a korszakban propagált társadalomkép sajátosan eltúlzott módon hatott vissza mind Berkesi András önreprezentációjának, mind első regényei karakterképzési eljárásainak alakulására.

Visszatérve az 1960–1961-es Berkesi-önéletrajzokhoz: a származás bemutatását követően – ugyancsak a korabeli gyakorlatnak megfelelően – a kommunista elköteleződés eredetének bemutatása, valamint a párthoz való csatlakozás mikéntje, ezt követően pedig az 1945 óta eltelt időszak ismertetése jelentik a főbb csomópontokat a jelenig tartó életút felrajzolásában. Berkesi előélete ettől a ponttól válik a nyilvánosság előtt nehezen kommunikálhatóvá, ez pedig már a regények – ma úgy mondanánk – „marketingje” és az írói imázsépítés terén is érezteti a hatását.

Az „államvédelmistá” múlt nyomai

Közismert, hogy Berkesi András 1945 szeptemberétől 1950 szeptemberéig a Honvédelmi Minisztérium katonai elhárítással foglalkozó, az ÁVH-ba való beolvasztásáig annak „konkurensként” működő Katona Politikai Osztály (Katpol) tisztje volt. 1946 júniusa és 1947 novembere között a szervezet szegedi, 1947 decembere és 1948 augusztusa között a szombathelyi kirendeltségének vezetője.²⁶ A Katpol 1948-as átstrukturálását követően (immár őrnagyi rangban) a HM Katona Politikai Csoportfőnökség katonai osztályának operatív védelemmel foglalkozó alosztályvezetője,²⁷ 1949 februárjától a későbbi kiadója, Kardos György alezredes által vezetett Elhárító Csoportfőnökség tisztje.²⁸ A Katpolnak az ÁVH-ba való 1949. decemberi betagozódása után néhány hónapig ez utóbbi szervnél is szolgált,²⁹ míg a Katpol egykori vezetője, Pálffy György ellen – a Rajk-per részeként – indult eljárás hullámai őt is el nem érték. 1950 szeptemberében letartóztatták, a börtönből négy év múlva, amnesztiával szabadult. Bár elítélésére – akárcsak a sokáig vele együtt raboskodó Kardoséra³⁰ – koncepciók okokból került sor,³¹ számos dokumentum arról

²⁴ BERKESI, *Vihar után*, 373.

²⁵ *Uo.*, 676.

²⁶ Berkesi szolgálati adatait levéltári források alapján ismerteti: MIRÁK Katalin, *Az ÁVH-tól a Magvetőig. Egy belügyes pályakép: Berkesi András = Történelemtanításról a XXI. század elején*, szerk. PÉTERFI Gábor – FEKETE Bálint, L'Harmattan, Budapest, 2016, 86–87.

²⁷ OKVÁTH Imre, „Sziget egy reakciós tenger közepén”. *Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949 = Államvédelem a Rákosi-korszakban*, 71.

²⁸ *Uo.*, 73.

²⁹ MIRÁK, *I. m.*, 88.

³⁰ Közös börtönemlékeikről – Berkesi nézőpontjából – lásd: BERKESI András, *Vérző emlékek = In memoriam Kardos György*, szerk. FERENCZ Zsuzsa, Magvető, Budapest, 1986, 13–42.

³¹ Berkesi ezzel kapcsolatos vallomását az 1954-es kihallgatási jegyzőkönyv alapján idézi: MIRÁK, *I. m.*, 90–93.

tanúskodik, hogy Berkesi tevékeny részt vállalt a Rákosi-korszak állambiztonsági terrorjában.³² Ekkori működésének emlékei főként a későbbi regényekben köszönnek majd vissza, de már a *Vihar után*ban is feltűnnek a Kopjások, vagyis a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének tagjai, amely csoportosulásról néhány évvel később éppen Kardos Györggyel írt „négykezes regényt”. Az 1949-ben alapított emigráns szervezet elleni nyomozásban Berkesi András és Kardos is részt vett, de a regények alapján megállapíthatatlan, hogy a kémtörténetek műfaji és stiláris jellemzőivel megjelenített mozzanatok hogyan viszonyulnak a történelmi tényekhez.

A Katpolba való belépés és a börtönből való szabadulás között eltelt kilenc évről különböző módokon adnak számot a fent idézett önéletrajzok. „A felszabadulás után léptem a Magyar Kommunista Pártba. [...] 1945-től 1950-ig a Néphadsereg tisztje voltam. 1950-ben koncepciózás vádak alapján letartóztattak. 1954-ben rehabilitáltak” – olvasható a szüksézáru összefoglaló a legkorábbi, 1960. április 8-án írt változatban. Pár hónappal később tovább rövidül ezeknek az éveknek a summázata: „A felszabadulás után az akkor szerveződő néphadseregben teljesítettem szolgálatot. Rendfokozatom őrnagy.” A harmadik önéletrajzban pedig már a pártmunka személyre szabott változataként tűnik fel a hadseregbeli szolgálat, börtönről itt már nem is esik szó: „A felszabadulás után a Kommunista Párt tagja lettem, s talán a sors iróniája volt, hogy az elvtársak a hadseregbe küldtek munkára. Különböző fontos funkciókban dolgoztam 1954-ig.” A konkrétumokban nem bővelkedő, eufemisztikus leírások tehát csak halványan sejtetik szerzőjük korábbi tevékenységét.

Berkesi katpolos múltjának és ezzel összefüggő börtönbüntetésének a fentiekhez hasonló, féloldalas megjelenítése a regények recepciójában és az írói imázsépítés folyamatában is megfigyelhető. Elsőként az *Októberi vihar* fülszövege említendő, amely már finoman utal a szerző megpróbáltatásaira: „Regény? Nem regény? Ne kutassuk most. Egy sokat szenvedett fiatalember szenvedélyes igazságkeresése bontakozik ki a könyv lapjain...” A regény recenziói konkrétan említik Berkesi börtönbüntetését a „személyi kultusz” éveiben, az okokat azonban nyilvánosan egyikőjük sem firtatja. Az *Élet és Irodalom* kritikusa például cikke felütésében hozza szóba a börtönéveket – egyértelműen mint olyan időszakot, amely egyrészt az íróvá válás folyamatának kezdőpontját jelenti, másrészt a szerző szavahihetőségét biztosítja: „Berkesi András a börtönben kezdett írni, ahová ártatlanul került. Bosszúvágytól égő kémek és haza-

³² „Számos forrás tanúskodik ugyanis arról, hogy az erőszak, a kínvallatás itt is része volt a napi munkamódszereknek. [...] Berkesi András, 1954. július 29-i ügyének fellebbviteli tárgyalásán megerősítette a verések tényét: »Nyomozásaink során, amikor erre utasítást kaptam, én is bántalmaztam őrizeteseiket.«” (OKVÁTH, I. m., 80–81.) Böröcz Sándor evangélikus lelkész egy 1995-ös interjúban számolt be kihallgatótisztje, Berkesi András könyörtelen módszereiről: Ifj. ZÁSZKALICZKY Pál, *Interjú Böröcz Sándorral = Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról*, I., szerk. MIRÁK Katalin, Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest, 1995, 91–112. Egy közelmúltbeli, személyesen érintett szereplőkkel készült interjúkat is közlő kutatás ugyancsak konkrét kegyetlenségeket kapcsol Berkesihez: MURAI András – NÉMETH Brigitta, *Szembesítés 1989-ben: az író elvtárs esete a Gulágelítéltekkel*, Napi Történelmi Forrás 2019. november 5. <https://ntf.hu/index.php/2019/11/05/szembesites-1989-ben-az-iro-elvtars-esete-a-gulag-eliteltekkel/>. (Hozzáférés: 2022. november 6.) Mező Gábor szintén rendkívül súlyos – a fentiekkel egybevágó – cselekedeteket említ *A Hálózat* című cikksorozatában.

árulók társaságában, azoknak a kárörvendő gyűlöletétől kísérve, papírfecnikre, könyvek szélére rózta első szépírói mondatait. Testileg elgyötörten, lelkileg az igaztalan vádak szégyenbélyegétől feldúlva indult el a kommunista író rögzös útján.”³³ A feltehetően (ugyancsak alezredesi rangban szolgáló) Kardos Györgyről mintázott Komor alezredes alakja kapcsán olvasható a Magyar Nemzet recenziójában: „Komor esztendőig börtönben ült ártatlanul, nem sokkal október előtt rehabilitálták, s mégis, teljes szívvel küzd a szocializmusért. A szerző – aki maga is éveket töltött kémek, diverzánsok, közönséges bűnözők között, s ártatlanul elítélve is kommunista tudott maradni – különös melegséggel vetíti elének az alezredes portréját.”³⁴ Egy 1965-ös interjúbán is az „ártatlanul” elszenvedett börtönbüntetés kerül elő az író alaptapasztalataként: „A börtönben, magánzárkában kezdtem el »írni«. Ott jöttem rá az írás varázsára. Papírom nem volt. Fejben írtam.”³⁵

Mint látható, Berkesi András írói önreprezentációjának szerves részét képezte a pártért végzett – érthető okokból bővebben nem részletezett – katonai munka, illetve a rá kirótt igazságtalan, mégis méltósággal, változatlan hitbéli meggyőződéssel viselt büntetés tapasztalata. Az íróvá válás – a börtönben elkezdődött – történetének egyenes folytatása és betetőzése pedig az 1954-es rehabilitációtól 1956 októberéig tartó időszak, amely ugyancsak szelektív módon dokumentált mind a korszak nyilvánosságában, mind a hagyatékbán található iratokban. A források egybehangzóan tanúsítják, hogy szabadulása után Berkesi a kőbányai Finommechanikai Vállalatnál helyezkedett el, odakerülése részleteiről azonban nincsenek pontos információink. Önéletrajzaiban „az egyik budapesti nagy üzem gazdasági funkcionáriusa”-ként írja le ekkori munkakörét. *Vallomás* című, nyilvánvalóan önéletrajzi indíttatású, először 1959-ben megjelent regényének főszereplője, Tarcsai István is hasonló pályát járt be – természetesen nem jelenthetjük ki, hogy Berkesi szóról szóra a saját emlékeit írta meg Tarcsai sorsában, de talán mégsem tanulság nélküli idézнем a regény ide vágó szakaszát:

Szabad ember voltam és mégsem találtam magamra. Bántott, hogy nem hívtak vissza a szolgálatba, mert az volt az elképzelésem, hogy a teljes rehabilitációhoz az is hozzátartozik. [...] Nem vagyok gazdasági ember, nincs érzékem a gazdasági dolgok iránt, nehezen értem meg a gazdasági összefüggéseket.

[...] Munkatársaimnak azt mondták, hogy leszerelt tiszt vagyok.³⁶

Az 1960. április 8-i önéletrajzban foglaltak szerint Berkesit az üzemben érte az 1956-os „ellenforradalom”, illetve itt is leszögezi, hogy fegyveresen harcolt az „ellenforradalmárok” ellen. A rendet védő, szükség esetén saját magát „szolgálatba helyező”

³³ SZÉCSI, I. m., 9.

³⁴ ANTAL Gábor, *Berkesi András: Októberi vihar*, Magyar Nemzet 1958. február 28., 7. (Kiemelés tőlem – R. G.)

³⁵ GÁLL István, *Az Élet és Irodalom látogatóban Berkesi Andrásnál*, Élet és Irodalom 1965. július 3., 12.

³⁶ A regény elsőként a Néphadsereg című lap 1959-es évfolyamában jelent meg, negyvenöt folytatásban. Írásomban a kötetváltozat oldalszámaira hivatkozom: BERKESI András, *Vallomás*, Zrínyi Katonai – Magvető, Budapest, 1983, 162–163.

üzemi dolgozó motívuma a későbbi újságcikkekben (és az *Októberi viharban*) is gyakran előkerül: „A legcsekélyebb ingadozás nélkül állt a párthoz hű erők oldalára; november 4-ig fegyverrel, majd utána mint üzemi párttitkár” – írja róla az *Élet és Irodalom* kritikusa.³⁷ Arról, hogy pontosan mi történt Berkesivel 1956 októberében, a hivatalos dokumentumok nem szolgálnak részletesebb tájékoztatással. A *Vallomás* főszereplője vidéken szerez tudomást az eseményekről, Pestre visszatérve pedig azonnal szolgálatra jelentkezik egykori felettesénél.³⁸ Ezzel egybevág Moldova György Kardos Gyögyről – aki ugyancsak 1954-ben szabadult a börtönből, 1956 októberében pedig már az ÁVH V/3. (könnyűipari, pénzügyi, belkereskedelmi elhárító) osztályának vezetője volt³⁹ – írt könyvének egy részlete, amely Berkesit is megemlíti, amikor az 1956. októberi harcok kerülnek szóba: „Október 28-tól vagy 29-től Kardos [...] a Belügyminisztérium József Attila utcai szárnyát védte a támadók ellen. Csapata alig 2-300 főből állt, nem érdektelen megemlíteni, hogy a parancsnoki posztjával szomszédos golyószóró mögött régi barátja, Berkesi András feküdt.”⁴⁰ A helyszín Szécsi Lajos írásában is előkerül: rövid életút-összefoglalója szerint Berkesi 1956 októberében a „Belügyminisztérium védelmében is részt vesz.”⁴¹

Az *Októberi viharban* is lényeges a József Attila utca és a Roosevelt tér sarkán álló – ma is a Belügyminisztériumnak helyet adó – épület, hiszen Bruckner Erzsi a történet kezdetén itt talál menedéket a lázongás elől, és itt ismerkedik meg a Belügyminisztériumot védő államvédelmistákkal és a velük szimpatizáló fiatalokkal. A *BM biztonságos tere* ad lehetőséget Erzsinek, hogy visszatekintsen az október 23-a óta eltelt két napra, megállapítva, hogy a „tömegpsziché” okozta az események eszkalálódását,⁴² később pedig a történet legnagyobb szabású akciójelenete is itt játszódik. Ez utóbbi azért különösen figyelemre méltó, mert az *Októberi viharban* szóba hozott egyéb budapesti események (a Rádió ostroma, a parlamenti sortűz, a Köztársaság téri vérengzés stb.) minden esetben közvetett elbeszélések révén, egy-egy szereplő emlékeinek felidézésén keresztül jelennek meg – a Belügyminisztérium elleni támadás az egyetlen olyan, konkrét budapesti helyszínhez kötődő jelenet, amely „egyenesben” ábrázolja a harcokat. Az épületet védő ávosok – az egész regényre jellemző módon – mindvégig rendkívül higgadtan viselkednek, az utolsó pillanatig igyekeznek elkerülni a fegyveres harcot, sőt, béketűrésük veszélybe is sodorja őket:

A kettős villamosvonal felszedett bazaltkockái, s a park fái jó fedezéket nyújtottak a támadóknak. Torkolattűzek villogtak mindenfelől. Jól látszottak az erkélyről.

[...]

³⁷ SZÉCSI, I. m., 9.

³⁸ BERKESI, *Vallomás*, 179.

³⁹ TAKÁCS Tibor, *A BM II/6. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztály = A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Intézménytörténeti tanulmányok*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz – OKVÁTH Imre, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013, 156.

⁴⁰ MOLDOVA György, *Aki átlépte az árnyékát...*, Urbis, Budapest, 2001, 87.

⁴¹ SZÉCSI, I. m., 9.

⁴² BERKESI, *Októberi vihar*, 19.

Nincsen rémesebb dolog a kiszolgáltatottságnál. Pedig most a védők ki voltak szolgáltatva a támadóknak. Valahol úgy döntöttek, hogy addig ne lőjenek, míg ők – akiket nem ért támadás – a tűzparancsot ki nem adják.

Mikor a támadók látták, hogy a tüzet nem visznozzák, egyre bátrabbak és vakmerőbbek lettek. Gyorsan közeledtek az épület felé. Az erkélyről jól láthatták, hogyan irányítja egy magas katonatiszt az egyes csoportok mozgását.

A támadók éle már mélyen benyomult a parkba, egyesek a szobor talapzatánál helyezkedtek el és hevesen lőtték a minisztérium épületét.

A golyók egyre véresebben kopogtak a métervastagságú falakon, s egy-egy lövedék vijjogva vágott be a szobába is.

A sarokszoba ajtaján Hidvégi őrnagy jelent meg, három határőrrel. Nyíltszemű parasztyerekek voltak. Tényleges idejüket szolgálták. Egy maximot hoztak.⁴³

A Belügyminisztérium őrzői végül kénytelenek használni a Maxim-golyószórót, de ennek hatását az elbeszélő csak részleteiben teszi láthatóvá: halottakról nem, csak sérültekről tesz említést, akiket az ávosok bevisznek az épületbe, hogy ellássák a sebeiket.

Tabajdi Gábor szerint „[a]z 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében kulcsszerepet játszottak azok az államvédelmi tisztek és egységek, akik többé-kevésbé szervezeten tudták magukat átmenteni”, közülük is kiemeli a BM központi épületében tartózkodó ávosokat, akik „a kezdeti napokban fegyveres akciókban, letartóztatásokban is részt vettek, sőt titkosszolgálati nyomozásokat is terveztek”.⁴⁴ Bár pontosan nem rekonstruálható, hogy miként zajlottak a harcok a BM közelében, az *Októberi vihar*ban bemutatott verzió nem tűnik életszerűnek, annál is kevésbé, mivel a „segítőkész ávos” eleve propagandisztikus toposza a teljes regényt végigkíséri. A belügyminisztériumi harc után például a foglyul ejtett felkelőknek – az elbeszélő közlése szerint – ugyan eszükbe jutnak azok a dezinformációk, amelyeket az ÁVH börtöneiről terjesztenek („Egyesek agyában felrémlett a sok borzalom, az évek óta terjesztett rémmesék és most kétségbeesve várták a kínzásokat, a »húsdaráló« meg az egyéb kínzószerszámok alkalmazását”),⁴⁵ Hidvégi őrnagy azonban rációfól a híresztelésekre, amikor az egyik „15 éves suhancot” megértően kérdezzeti motivációiról (a fiú persze nem tudja, hogy miért is harcolt), majd egy fiatal tiszttel hazakísérteti őt az otthonába. Hidvégiék segítőkészsége azonban a hadnagy életébe kerül: „Egy óra múlva a cirkáló járőrök találták meg a hadnagyot. Tibi egészségben átadta Máthé néniinek. Mikor visszafelé jött, egy orvlövész hátulról agyonlőtte. Az ő hathónapos kisfiát is Tibinek hívták.”⁴⁶

A rend fenntartására és a kedélyek csillapítására törekvő ávosokat és közkatonákat ért „bestiális” támadások említése más, ismert budapesti események felidézésekor is

⁴³ Uo., 43–44.

⁴⁴ TABAJDI GÁBOR, *1956 az államvédelmista elbeszélésekben = Esemény és narratíva. Történetiség – elbeszélés(ek) – interpretáció*, szerk. KÖTÉL Emőke – RAINER M. János, Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, Budapest, 2013, 73–74.

⁴⁵ BERKESI, *Októberi vihar*, 46.

⁴⁶ Uo., 47.

előkerül. Egy, a Rádió október 23-i ostrománál jelen lévő „fekete hajú, kun arcú gyerek” „katoná becületére” megesküszik, hogy tűzparancs híján jó ideig tétlenül nézték a felkelők támadását: „mikor mi, egy páran tíz óra után a Rádióhoz értünk, már lőtték a fiúkat. Akkor még nem volt szabad visszalőni. Pedig már több katonát agyonlőtték. Jóval éjfél után volt, talán már egy óra is lehetett, mikor megkaptuk a tűzparancsot”.⁴⁷ Vas Béla, a regények legpozitívabb, kezdetektől a felkelők ellen harcoló munkáshősének közléséből pedig később megtudjuk, hogy a parlamenti sortűznél „nem is voltak államvédelmisták”, így biztosan nem vehettek részt az ottani lövöldözésben.⁴⁸

Bár a későbbi kutatások és visszaemlékezések egyértelműen cáfolták az efféle elbeszéléseket – a Rádiónál az első lövéseket este nyolc körül az ávósok adták le, a tüntető tömeg ekkor még fegyvertelen volt;⁴⁹ a parlamenti sortűzben pedig tudhatóan részt vettek a „zöld ávósok”, vagyis az odavezényelt határőr egységek⁵⁰ –, az „államvédelmisták” áldozatszerében való felmutatása az 1956 utáni nyilvánosságban jó ideig központi motívumnak számított. Ehhez elsősorban a Köztársaság téri pártház október 30-i ostromának eseményei szolgáltattak alapanyagot: köztudott, hogy az itteni harcok során valóban súlyos túlkapások történtek a felkelők részéről, ami nagyban hozzájárult az utólagos ellenforradalom-narratíva kiépítéséhez. Az 1956-os eseményekkel kapcsolatos „tájékoztató” céljából kiadott Fehér Könyvek első kötete (amely már decemberben napvilágot látott)⁵¹ a Köztársaság téren készült, halott ávósokat ábrázoló fényképek és a tömeg állatias viselkedéséről szóló beszámolók közlésével már jól mutatja a kijelölt értelmezési irányt. Eszerint az ávósok ellen indult „irtóhadjárat” és „hangulatkeltés” előre eltervelt eleme volt az „ellenforradalmi taktikának”: „A szó legszorosabb értelmében ki akarták irtani e fegyveres testület minden tagját, az államvédelmi hatóság minden egyes munkatársát, tekintet nélkül arra, hogy azok egyszerű sorkatonák voltak-e, akik e testület kötelékében teljesítették szolgálatukat vagy olyan régi, becületes kommunisták, akik maguk is súlyos börtönbüntetést szenvedtek a Rákosi-uralom alatt”.⁵² Ugyanezt a szembeállítást – vérszomjas felkelők versus kiszolgáltatott, megalázott, meggyilkolt ávósok – alkalmazza Berkesi is a Köztársaság teret megjárt Erzsébet emlékeinek felidézésekor:

Csődület volt. Valami őt is odahúzta, mint mágnes a vasreszeléket. És mikor a kör közepén meglátta azt a fiatal fiút, bestiálisan meggyilkolva, azt hitte, elájul. Mész-szel volt leöntve. Hullákat még sohasem látott. Félt a hulláktól, de valami belső

⁴⁷ Uo., 70.

⁴⁸ Uo., 126.

⁴⁹ Vö. Zólogy László ezredes, a Rádiót védő csapatok parancsnokának 1989-es visszaemlékezésével: ZÓLOGY László, *A Rádió ostroma = Az 1956-os Intézet Oral History Archívuma*, 194. számú interjú, 1989. <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/oha/zolom.htm>. (Hozzáférés: 2022. november 6.)

⁵⁰ TABAJDI-UNGVÁRY, I. m., 8.

⁵¹ APOR, I. m., 72.

⁵² *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*, I., Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala, [h. n.], [1956], 9.

kényszer húzta, taszította, hogy menjen tovább és nézzen, lásson egy életre, vésődjön be minden az agyába, hogy tanuljon meg félni, tanuljon meg gyűlölni.⁵³

Az itt is használt „bestiális” a leggyakoribb jelző, amely a Fehér Könyvekben a Köztársaság téri eseményekkel kapcsolatban előkerül, Berkesi tehát láthatóan szóhasználatában is igazodik az uralkodó narratívához. Nyerges András egy rövid írásában a Fehér Könyvek bő lére eresztett „megzenésítésének” nevezi az *Októberi vihart* és a *Vihar utánt*,⁵⁴ amit az általános benyomásokon kívül még egy konkrét szöveghegy megerősít. A Fehér Könyvek első kötetében jelent meg először az a hírhedt fénykép, amely az Aradi utca és a Nagykörút sarkán felakasztott fiatalembert ábrázolja, akinek a nyakába „Így jár minden ávós!” feliratú táblát aggattak,⁵⁵ pár oldallal később pedig egy ehhez kapcsolódó tanúvallomás is olvasható.⁵⁶ Nyilvánvaló, hogy Berkesi – hacsak nem volt maga is jelen, ami nem túl valószínű – innen értesült az esetről, amelyet a regénybeli Hidvégi őrnagy édesanyja is felidéz magában, amikor a fiát keresik a felbőszült „ellenforradalmárok”: „Hidvégi mama hallgatott. Nem szabad megmondani. Nem szabad. Biztosan el akarják Karcsit vinni! Maga előtt látta az Aradi utcai akasztott embert, nyakában a táblával: »Így jár minden ávós!« Nem, ha belehalok sem mondom meg! Hallgatott.”⁵⁷

A BM központi épületében tartózkodó ávósok október 30-án „zárt alakzatban, rendőri egyenruhában” elhagyták a fővárost, és a Tököl, illetve Budaörs környéki erdőkben várták be a november 4-én érkező szovjet csapatokat.⁵⁸ Az épület elhagyását az *Októberi vihar* nem jeleníti meg, a korábbi fejezetekben megismert ávósokat és ávósszimpatizánsokat azonban a regény vége felé csakugyan a fővároson kívül felállított táborban látjuk viszont, helyzetük pedig erős történelmi asszociációkat ébreszt a szövegész fokalizátoraként beállított Komor alezredesben:

Tudták, hogy az ő életük, a forradalmárok élete elválaszthatatlan a proletárdiktatúra lététől. Sokan érezték ezt akkor szerte az országban is. Ezt érezték azok a partizánok, akik becsülettel harcoltak egykor a spanyol földön a munkáshatalomért, vagy Horthyék és Szálasiék ellen, ezt érezték azok a katonák és államvédelmisták, akik a proletárdiktatúra megvédésére esküt tettek. Ha elpusztul a néphatalom, őket az emigráció, a börtön, az akasztófa várja, a félrevezetett és becsapott tömeget pedig a szenvedés, a tőkésék, urak, papok és kulákok ólmos ostora.⁵⁹

Az 1956-os események hatalompárti elbeszélése végső soron a fenti szövegész által is jól példázott folytonosságképzetek („spanyolosok” – illegális kommunisták – katonák

⁵³ BERKESI, *Októberi vihar*, 164–165.

⁵⁴ NYERGES András, *Bakafánt*, Élet és Irodalom 2013. május 3., 2. Nyerges írásának kontextusához lásd: GYÖRGY Péter, *Az ideológiai ponyva*. Berkesi András, Élet és Irodalom 2013. április 26., 17.

⁵⁵ *Ellenforradalmi erők*, I., 11.

⁵⁶ *Uo.*, I., 25.

⁵⁷ BERKESI, *Októberi vihar*, 130.

⁵⁸ TABAJDI, *I. m.*, 74.

⁵⁹ BERKESI, *Októberi vihar*, 286.

és ávosok, illetve Horthy – Szálasi – tőkések, papok és kulákok stb.) erősítését célozta. Berkesi András személyes tapasztalatainak sajátos, átmeneti műfajú – regény és pártbrosúra határán billegő – interpretációja a szerző szempontjából szerencsés módon támogatta az „ellentörténetírás hosszú hagyományába”⁶⁰ illeszkedő közel-múlt-koncepciót.

Elül a vihar

1956 egyértelmű cezúrárt jelentett Berkesi András életpályáján: a forradalom leverése után munkahelyi körülményei is megváltoztak, emellett pedig irodalmi karrierje is rendkívül gyorsan felívelt. Egyik legkorábbi publikációja, a Népszabadság pályázata-ra beküldött, három részletben közölt novellája folytatásai végén a vállalat munkaügyi osztályának vezetőjeként van feltüntetve,⁶¹ önéletrajzaiban „párttitkár”-ként nevezi meg ekkori pozícióját. Kétféle – írói és párttitkári – szerepét sajátos módon szintetizálta a korábban már idézett, 1961-es interjú tanúsága szerint: „Párttitkár voltam, a Finommechanikai Vállalatnál. Egy agitátor, aki a forgácsolóban, vagy az öntödében magyarázott, tényekkel érvelt, sok emberrel vitatkozott. Még jobb agitátor akartam lenni, ezért lettem író. [...] Párttitkár voltam, tehát agitátor; író lettem, tehát agitátor.”⁶² A hagyatékbán fennmaradtak a Berkesi párttitkárként írt feljegyzéseit tartalmazó füzetek, ezek egyikében például a Finommechanikai Vállalat részvételének előkészületeit veszi számba az 1957. május 1-i központi felvonulás kapcsán.⁶³

A *Vihar után* – amelynek a cselekményideje ugyanezekre a hónapokra esik – legfontosabb különbsége az előző részhez képest, hogy a „látványos” harcok befejeződése után a konszolidálódó állapotok illusztrálására koncentrál. Ezt elsősorban éppen a Finommechanikai Vállalat újjáalakuló pártalapszervezetének bemutatásán keresztül igyekszik elérni, aminek következtében a mű igen jelentős része a gyár dolgozóinak ideológiai vitáit taglalja. A konszolidáció hősei itt már nem az ávosok, hanem az üzemek munkásai és pártmunkásai, akik az „ellenforradalmárok” bestialitásával szemben a fegyelem és a legmagasabb fokú szervezettség képviselői. A rendkívül kulturált hangvételű értekezleteken természetesen fel sem merül a résztvevőkben, hogy az októberben történeteket esetleg ne ellenforradalomként szemléljék. Ami leginkább foglalkoztatja őket, az a frissen megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt identitásának kérdése: mennyire folytonos az „új” párt a „régivel”, illetve mennyire tolerálhatóak a különböző kilengések az egykori reformkommunista szárny nézeteitől a még mindig a '19-es forradalmi terrort visszakívánáló régi párttagok követeléseiig? A regény elbeszélője és a szereplők nagy része jóval nagyobb megértéssel fordul az utóbbiak felé,⁶⁴ míg a reformpártiakat kivétel nélkül az eszme elárulóiként állítják

⁶⁰ APOR, I. m., 93.

⁶¹ BERKESI András, *Az egyes számú őrhely*, Népszabadság 1957. július 10., 2.; 1957. július 11., 2.; 1957. július 12., 2.; 1957. július 13., 2.

⁶² SIMON, I. m., 6.

⁶³ Berkesi András jegyzetfüzete, 1957. április 15-i bejegyzés = PIM Kézirattár, V. 5580/89/6.

⁶⁴ Vö. MADARÁSZ, I. m., 120–121.

be – ami nem meglepő, tekintve, hogy a *Vihar után* éppen Nagy Imre kivégzését követően készült el.⁶⁵

A második rész jól érzékelhető törekvése, hogy a pártalapszervezetek újraindulásán és hatékony szervezőmunkáján keresztül a kádári hatalom legitimitását, kvázi alulról szervezettségét sugallja. Az ellenséges szereplők időnként olyan megjegyzéseket tesznek, mint például: „Kádár népszerűsége, sajnos, napról napra növekszik”,⁶⁶ illetve „nincs hatalom, amely Nagy Imrét a miniszterelnöki székre visszatenné, mert a Kádár-kormány kinevezése a nemzetközi jog szempontjából is törvényes”⁶⁷ – a sort hosszan folytathatnánk. Amikor pedig László egy ausztriai menekülttáborban – amelyben természetesen infernális állapotok uralkodnak – megkérdezi az egyik társától, hogy „milyen ember az a Kádár?”, egyszerű, de a további kérdéseket feleslegessé tévő választ kap: „Proli. Ő is ült évekig.”⁶⁸

Kádár János népszerűségének és hatalma legitimitásának folyamatos bizonygatásával összefüggésben a *Vihar után* bizonyos szöveghelyei is igyekeznek az ÁVH apológiáját adni. A regény végén, amikor Komor magában áttekinti az odáig vezetű fontosabb eseményeit, az elbeszélő ekképp tárja elénk a férfi gondolatait:

Az Államvédelmi Hatóság feloszlatása után újjá kellett szervezni az új biztonsági szervet. Nem volt egyszerű feladat. [...] A volt Államvédelmi Hatóság hibáit felnagyítva, a közhangulatot sikerült az ÁVH ellen szítani, és el akarták hitetni az ország népével, hogy nincsen szükség semmiféle politikai elhárító szervre. [...]

Heteken keresztül folyt a mérgező aknamunka az államvédelmisták ellen. Az ellenforradalmárok a rendőrséget és a honvédséget is megpróbálták szembeállítani a volt államvédelmiekkal, és nem mindig sikertelenül.⁶⁹

A kádári hatalom által favorizált közelmúlt-koncepció felől nézve Berkesi András első két regénye az ideológiai kívánalmaknak görcsösen megfelelni igyekvű, nem túl magas színvonalú propagandatermékként olvasható. Berkesi életútja felől a kép összetettebbé válik, amennyiben a nyilvánvaló önéletrajzi áthallások a regények személyes motivációira is rávilágíthatnak. Az októberi események, majd az utánuk következő periódus a hatalom köreibé fokozatosan visszatérű Berkesi önigazolásának, az állampárt narratívájával való azonosulásnak a színreviteleivé teszik az *Októberi vihar* és a *Vihar után* című regényeket. Nem mellékesen pedig egy kivételesen sikeres írói pálya induló műveivé.

Az *Októberi vihar* első kiadása huszonzháromezer példányban jelent meg, amelyet 1959-ben a tízezres példányszámú második, 1960-ban pedig az ugyancsak tízezres harmadik kiadás követett. Berkesi a regény folytatására már 1958. április 30-án,

⁶⁵ A regény végén olvasható időpontmegjelölés szerint a szerző „1958 őszén” fejezte be művét. (BERKESI, *Vihar után*, 678.)

⁶⁶ Uo., 481.

⁶⁷ Uo., 476.

⁶⁸ Uo., 422.

⁶⁹ Uo., 624–625, 627.

pár hónappal az első rész megjelenését követően megkötötte a szerződést a Zrínyi Katonai Kiadóval,⁷⁰ a *Vihar után* első, 1959-es kiadása huszonnégyezer, az 1960-as második kiadás tízezer példányban jelent meg. 1958-ban Berkesi a Finommechanikai Vállalat párttitkári pozícióját is otthagyhatta: kínai és észak-koreai „tanulmányútját” követően a Színház- és Filmtudományi Intézet elnökhelyettesi székében landolt, 1959-ben pedig az immár önálló Filmtudományi Intézet igazgatójának nevezték ki.⁷¹ Ugyanebben az évben az *Októberi vihar*ért megkapta a József Attila-díj II. fokozatát. Jó ideig tervezte a sorozat harmadik részének megírását is,⁷² de a *Májusi fények* munkacímű kötet végül nem készült el.

Az *Októberi vihar* és a *Vihar után* fordításai 1961-ig a szovjet, a csehszlovák és a bolgár olvasókhoz is eljutottak,⁷³ valamint a második részből készítendő filmnovella és filmforgatókönyv elkészítésére is szerződést kötött az író a Budapest Filmstúdióval 1959-ben⁷⁴ – ez utóbbiak gépiratai ugyancsak megtalálhatóak a hagyatékban,⁷⁵ viszont a filmfeldolgozás nem valósult meg. Az innentől kezdve sorra publikált Berkesi-regények példányszáma meredeken emelkedett, a csúcspontot a hatvanas és hetvenes évek fordulója jelentette: az *Akik nyáron is fáznak* című regényt például száznyolcvannégyezer példányban hozta ki a Magvető Kiadó 1971-ben.⁷⁶ Egy ugyanebből az évből származó, a Művészeti Alap Irodalmi Szakosztálya tagjainak éves jövedelmét számba vevő kimutatás szerint Berkesi András a maga évi 1,7 milliós forintos jövedelmével a legjobban kereső magyar írónak számított, jócskán megelőzve például az egymillió forint körül kereső Illyés Gyulát és Németh Lászlót, vagy a nagyjából félmillió bevételt termelő Déry Tibort és Örkény Istvánt.⁷⁷

⁷⁰ A szerződés lelőhelye: PIM Kézirattár, V. 5580/90/12.

⁷¹ Életrajz, 1961. május.

⁷² *Májusi fények. Regény vázlat* = PIM Kézirattár, V. 5580/87/22.

⁷³ Életrajz, 1961. május.

⁷⁴ A szerződések lelőhelye: PIM Kézirattár, V. 5580/90/19; illetve V. 5580/90/27.

⁷⁵ *Vihar után. Filmnovella-vázlat*, gépirat = PIM Kézirattár, V. 5580/87/32; illetve *Vihar után*, gépirat = V. 5580/87/33.

⁷⁶ A példányszámokra vonatkozó összesített adatok abból a kézírásos, a hagyatékban fennmaradt kötetből származnak, amely Berkesi összes megjelent kötetének kiadási adatait tartalmazza. (*Kézikönyv* = PIM Kézirattár, V. 5580/94/28.) György Péter a Magvető Kiadó adataira támaszkodva azt írja, „[a] Magvető 1955 és 1988 között 4 941 000 példányban adta ki és el [Berkesi] műveit.” (GYÖRGY, I. m., 17.) Megjegyzendő azonban, hogy mivel az író első köteteit nem a Magvető, hanem a Zrínyi Kiadó jelentette meg, a György Péter által említett, nyilvánvalóan téves 1955-ös évszám miatt a példányszámokra vonatkozó adatot is érdemes fenntartással kezelni.

⁷⁷ A dokumentumot közli: *Az Irodalmi Szakosztály tagjainak 1971-es évi jövedelme = Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970*, szerk. TÓTH Gyula – VERES András, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1992, 501–516.